

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ВИСОКОЇ ОСВІЧЕНОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглядаються фактори, які сприяли високій освіченості Лесі Українки.

Серед широкого загалу своїх сучасників Леся Українка виділялася не тільки завдяки винятковим рисам душі, характеру, але й передусім широкою ерудицією в галузі літератури, літературної критики, в знанні іноземних мов.

Гортаємо сторінки творів письменниці, переглядаємо епістолярну спадщину, знайомимось із мемуарною літературою про Лесю Українку і не перестаємо дивуватись: як стрімко зростав її освітній рівень, яким широким діапазоном суспільних знань, літературної критики володіла ця вибоїла тілом і така міцна духом жінка!

Сьогодні важко виплести канву, за допомогою якої можна було б простежити головні етапи її освітньо-культурного росту. В 4 роки вона вже зовсім справно читала. А на початку 6-ого року вже і писати почала. Улюбленими книжками з дитинства у неї, як і у брата Миші, були томи “Трудів” Чубинського з казками та піснями, сербські народні думи й пісні в українському перекладі, міфи стародавніх греків і книжки про походження мандрівників.

Мати її Олена Пчілка опікувалася тим, щоб оберегти дітей від небажаних впливів, тому до школи, де навчання велося російською мовою, своїх 5 дітей (крім Миколи), не віддавала. Сама була їх першою вчителькою. Як згадує сестра Лесі Ольга, “Леся вчилася систематично з учителями разом з Мишею всього дві зими” [2:5]. Через недугу, що заволоділа Лесею з 1881 року, вона більше ніколи систематично не навчалася з учителями, ніколи не була в жодній школі. Про джерела для навчання Олена Пчілка теж дбала сама. Педагогічно-літературна діяльність її в роки життя у Луцьку, потім в Колодяжному зводилася до забезпечення лектури для своїх дітей, заняття перекладацькою роботою. У результаті з’явилася книжечка “Українським дітям. Переклади” (1882), куди ввійшли переклади з російської (Пушкіна, Лермонтова), польської (Сирокомлі) мов. Зацікавленість Лесі російською літературою сформувалася під впливом батька П. А. Косача. Як відзначає Ольга Косач-Кривенюк, батько був дуже начитаною людиною, хоч і в перекладах, але добре знав світову літературу, літературу ж російську - досконало. Особливо любив Салтикова-Щедріна, вчив “розшифровувати його “иносказання”, казки Пушкіна та “Руслана і Людмилу” декламував своїм дітям напам’ять” [2:55]. Заохочені матір’ю і при активній її допомозі діти теж займалися перекладами з російської М.Гоголя.

За часів формування літературних інтересів дітей Косачів ще не розрізняли книжки дитячої чи недитячої, тому вони охоче читали Куліша, оповідання Марка Вовчка, знали напам’ять “Пана Твардовського” Гулака-Артемовського.

Інтересу до драматичної літератури, розвитку творчих здібностей, пов’язаних із сценічною діяльністю, сприяли активна участь Лесі в постановці лялькової вистави історичної драми “Кармелюк”, написаної матір’ю, влаштування аматорської вистави за п’єсою Олени Пчілки “Сужена не огужена”, інсценізація “Кози-Дерези”, підготовка шевченківських вечорів, де Леся була і за режисера, і за декоратора, і за костюмера, і за суфлера, і за артиста.

Таким чином, літературна стихія, що панувала у родині Косачів та їх друзів Лисенків, Старицьких, була колиською формування літературних обдарувань майбутньої письменниці.

Та не тільки література цікавила Лесю з дитинства. В періоди загострень хвороба часто приковувала її до ліжка, до крісла. В руках тоді опинялися книжка, “зшиток” з ручкою чи п’яльця з вишиванням або просто шитво. “Які чудові сорочки вона вимережувала у Колодяжному! Часом шила і собі, і молодшим сестрам щось із убрання” [2:328]. Читати й писати, французької мови, грати на фортопіано Леся вчила своїх молодших сестер і багатьох дітей Колодяжного, де школи не було. Як згадують Поліщук Г.В. (покоївка у домі Косачів), Іллюх Ф.О., Бігун І.Г., навчаючи інших, Леся виявляла терплячість, стриманість. Завжди при ній були зошит і олівець. Вона записувала пісні українські з голосів колодяженських хлопців і дівчат, цікаві підслухані серед людей вирази, оповідки, робила замальовки з натури (вона і малювала гарно!).

В стихію народної обрядової пісні, казки, оповідки, звичаю, народного узору, вишивки ввела Лесю мати, яка не тільки сама всім цим цікавилась, робила записи, замальовки, готувала до друку, але й всіляко дбала, щоб її діти, а особливо старші Миша й Леся, слухали їх з уст народу, розумілися в них, прилучалися до безпосереднього збирання зразків народної творчості. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені рано, ще у Звягелі. Олена Пчілка вивозила “з свідомим наміром” дітей літувати в село Жаборицю, що за 25 км. від Звягеля, щоб вони проймалися там українським народним духом. Жаборицькі пісні, звичаї, легенди Леся пам’ятала упродовж всього життя, як пам’ятала і часто згадувала побут і звичаї колодяженських селян, була закохана і сама ж виспівувала, а згодом і нотами позначила мелодії українських народних веснянок, пісень. Через десятки літ ті мелодії, повір’я, оповідки воскресали то у творах самої Лесі Українки (“Лісова пісня”), то у збірниках К.Квітки. Її лірична душа постійно прагнула триматися рідного берега – народної творчості. У цьому черпала сили, свіжі образи.

Останнє десятиріччя 19 ст. і перші роки 20 ст. Позначилися в Україні поширенням “європеїзму”, особливо серед молоді. Громадські кола національно налаштованої інтелігенції поставили собі за мету збагачувати українську літературу не лише своїми власними творами, але й перекладами класиків з інших мов. У зв’язку з цим

знання іноземних мов було не тільки просто ознакою освіченості, але і потребою для активної літературно-перекладацької діяльності. Переклади зарубіжних класиків вводили літераторів до “творчої майстерні” письменника, давали орієнтири творення образів, способів відображення суспільного життя, аналізу психологічних глибин людської натури. Таким своєрідним творчим полігоном стали переклади з російської, німецької, французької, польської мов і для Лесі Українки. Починала вона з перекладів художніх текстів і впродовж всього життя успішно віддавалася і літературно-критичним перекладам з італійської, німецької, польської мов.

Проте до душі їй більше були саме поетичні переклади. В ранній юності Леся звертає свої погляди на лірику німецького поета Генріха Гейне, бо він близький був їй окремими мотивами творів, а проте більше - своїми настроями: будучи в полоні ще страшнішої хвороби, ніж вона, зберігав при цьому дух борця і незламність. Перекладена Лесею лірика Гейне була серед кращих свого часу. Зверталась Леся до художніх перекладів окремих творів Данте, Д.Г.Байрона, В.Шекспіра, В.Гюго, А.Міцкевича та інших.

Найбільш об'єктивно оцінював її переклади М.П.Драгоманов. Не раз у своїх листах вона дякувала дядькові за слушні поради, висловлювала впевненість, що “колись вилюдне”. В одному з листів до М.Драгоманова від 29.09.1894 року Леся дякує йому за щирі й гостру критику її перекладів, бо “до сього часу ... критика моїх знайомих і рідних більше оберталась на мову і стиль ..., а ніхто не хотів чи не міг взяти діла в корінь” [1:111].

Особливим у Лесі Українки було ставлення до літературної критики. Це для письменниці - своєрідна школа самовдосконалення. На кожен свій новий твір з нетерпінням чекала реакції у літературно-критичних колах, причому завжди потребувала компетентних порад тямущої і літературно освіченої людини.

Практично у всіх листах до матері, друзів – І.Франка, М.Павлика, О.Маковея, О.Кобилянської, А.Кримського – Леся Українка висловлювала стурбованість з приводу затяжного замовчування критики на сторінках періодики. “Нашій літературі ... найбільше бракує доброї талановитої критики, - пише вона у листі до О.Маковея, - ... я хотіла б, щоб судили мене по щирості, не вважаючи ні на молодість, ні на молодість нашої літератури, а я б тоді відала, як мені з тим судом обійтися” [1:257]. І можна справді повірити Лесі Українці, бо вона тут же додає: “Щоб розв'язати руки до гострішої критики, я скажу, що ніколи не ображаюсь, коли судять мою роботу” (там само).

Постійно тримаючи руку на пульсі літературної критики свого часу, вона поринала в ознайомлення із чисельними часописами на Україні, в Галичині, в Європі, сама відгукувалась на запити редакцій до співпраці. У своїй критиці була дуже щирою, не зважала ні на вік автора, ні на місце у літературному процесі. Вимоглива до себе, такою ж була і до інших. Гідні подиву і захоплення її критичні зауваження, висловлені в листі до І.Франка на збірку “Зів'яле листя” [1:289] або реакція на критичні зауваження І.Франка щодо власної збірки “На крилах пісень” [1:254-255].

Професіоналізм, мовна ерудиція, такт звучать у кожній її фразі. У критиці, як і у творчості, виявлялась її “гаряча” натура. Вона не раз підкреслювала це сама у листах. “Я читач-літератор, а се порода “ненормальна”..., отруєна професійною хворобою аналізу”, - пише Леся Українка до А.Кримського [1:339].

Якщо літературна творчість (поетична чи драматична) вимагала від Лесі спалаху почуттів і залежала більше від того, “яка погода в душі ...”, я пишу лише в ті дні, коли на серці негода”, то критичні статті потребували “тільки думки, а думка ще доволі незалежна від настрою” [1:256]. Окрім того, письменниця усвідомлювала, що інша праця для “зарібку” “затамувала б розвиток” її [1:471]. Цим самим вона визнала освітню роль занять літературно-критичною діяльністю і співпрацею з часописами.

На формування Лесі Українки як особистості, поета, критика і перекладача широко впливало те оточення, серед якого вона зростала, працювала, жила. Вона “кочувала” світом, як і її “вічно мандрівна родина” [1:335], і доля “милувала” їй не тільки можливість ознайомитись із архітектурою, театром, літературою, іншими культурними пам'ятками Австрії, Італії, Єгипту, Грузії, Галичини, але і дарувала дружбу із найбільш відомими й освіченими людьми того часу – І.Франком, М.Лисенком, М.Старицьким, О.Маковеєм, О.Кобилянською, А.Кримським, Ф.Колесою, М.Павликом. Та чи не найбільшої ваги у допомозі, підтримці і підвищенні її освітнього рівня мав її дядько по матері М.П.Драгоманов, який забезпечував її необхідною художньою європейською літературою, словниками, джерелами з історії східних народів, дбав про її “лікарні справи”, радив вивчати іноземні мови. “Дядько хотів, щоб і моя праця, і моя думка росли і жили, щоб ні літератури, ні політики не скидалась, щоб я шукала свого шляху, була б не епігоном його, а духовною дитиною”, - згадує Леся Українка у листі до М.Павлика [1:315].

Однією з характерних рис високоосвіченості Лесі Українки було знання нею іноземних мов. Вони не раз слугували їй у поступі до успіхів літературних і літературно-критичних, а також у скрутні матеріальні часи були засобом до заробітку, хоч і мізерного, проте часто єдиного можливого – приватні уроки у Гелуані, Відні. “Дипломів у мене жодних немає. Чи досить просто знати чотири європейські мови порядно..., щоб могли знайти собі хоч приватний зарібок. Французьку і німецьку мову я знаю далеко порядніше, ніж звичайно знають “перші учениці” різних гімназій та інститутів в Росії, знаю... остільки, що можу статті в тих мовах писати, а листи і поготів, говорити мені що по-французьки, що по-російськи сливе все одно. Італійську мову знаю ..., розмовляю тепер плавко і досить, щоб провадити ділову кореспонденцію. Англійську знаю теоретично... і можу без словника перекладати з неї..., знаю по-польськи стільки, скільки треба, щоб пояснити при лекціях. Російську мову знаю не менше, ніж кожен українець, що перейшов російські школи..., але вимову маю в російській гіршу, ніж у французькій...” [1:314].

Тож знання іноземних мов допомагали Лесі Українці не тільки відкривати для себе і співвітчизників світову літературу, але деякою мірою забезпечувало її матеріальну, а отже, і моральну незалежність, яких вона прагнула над усе. Це штовхало її до співпраці із періодичними журналами в Росії, Європі і рідше на Україні. Леся

Українка визнає, що “чим більше поважних журналів стоятиме в моєму “формулярі” професіональному, тим легше буде мені надалі здобути собі повсякчас літературний заробіток” [1:283]. А з другого боку їй болять, що “наш український літератор не може “в своїй хаті” ні шеляга заробити” [1:284].

Природа її розуму була такою, що чим би не займалася, - скрізь виявляла свою “гарячу” натуру, переживала черговий напад “настирофобії”. Наполегливість належала до основних Лесиних “ідіосинкразій”, і всі близькі люди знали, що Леся в “сьому пункті ненормальна навіки” [1:337]. Попри безкінечні змагання з хворобою, тільки завдяки вірі в свої сили і, звичайно, часто титанічній праці, Лесі Українці вдавалося бути на вершині культурно-суспільного життя на Україні. “...все, що тільки залежить від мене ... все зроблю..., хоч би се було для мене і трудно і тяжко”, - пише вона з Одеси братові Михайлу 1889 року [1:131]. “У мене таки багато того “гарячу” в натурі: подумаю – зроблено!” – сповідається вона І.Франкові [1:190]. Такою Леся Українка була у житті, у творчості.

Таким чином, можна стверджувати, що до своєї загальноновизнаної високоосвіченості Леся Українка йшла упродовж всього свого короткого життя, і вирішальними при цьому були: літературна стихія родин Косачів і Драгоманових, незвичайні здібності до вивчення іноземних мов і прилучення завдяки їм до світової культури взагалі, а літератури зокрема, зв’язки з творчою інтелігенцією України, Галичини, зацікавлення народною творчістю і виняткові риси характеру, серед яких виділяються працьовитість, наполегливість, професійна порядність і компетентність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Леся Українка. Твори в 4 т.: Оповідання, статті, листи / Упорядник Н.О.Вишневська. – К., 1982. – Т.4. – 435 с.
2. Спогади про Лесю Українку / Упорядник А.І.Костенко. – К.: Дніпро, 1963. – 516 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2001.

Миненко Л.Н. Факторы формирования высокой образованности Леси Украинки.

В статье рассматриваются факторы, влиявшие на формирование высокой образованности Леси Украинки.

Minenko L. M. Factors of Building up Lesya Ukraïnka's High Intelligence.

The article deals with the factors which promoted Lesya Ukraïnka's high intelligence.